

Jaarverslag 2016

Inhoud

Woord vooraf	2
Inleiding	3
Vereniging & Beweging	3
1. Algemene gegevens	3
2. Strategie en beleid	4
3. Bijeenkomsten	4
4. Informeren en adviseren van de leden	7
5. Publicaties	8
6. Samenwerking	10
7. Inspireren & verbinden	11
Academie	12
8. In company	13
9. Open Inschrijving	13
10. Projecten	14
Financieel	15
Bijlagen	16
Bijlage 1: Samenstelling organen van Reliëf	
Bijlage 2: Publicaties	

Woord vooraf

De zorg stond in 2016 weer volop in de schijnwerpers. Dat zou verheugend nieuws zijn, ware het niet dat telkens opnieuw de zorgwekkende kant van de zorg eenzijdig belicht wordt. Het gaat in ons lieve vaderland steeds maar weer over gebrek aan kwaliteit, zwarte lijsten, misstanden, stijgende kosten en ontmoedigd zorgpersoneel.

Er is echter ook een andere kant van de zorg, die ik graag over het voetlicht breng. In het afgelopen jaar hebben we bij de ontmoetingen die Reliëf heeft georganiseerd zoveel bezielde en bevlogen mensen ontmoet. Mensen die zich met hart en ziel verbonden weten met andere mensen. Ja, met hart en ziel! Met liefde dus! Daarmee tonen zij met woorden en daden wat de kern is van het samenleven tussen mensen.

Van hen hoor ik het echte verhaal over de zorg! Zij onderstrepen dat er dag in dag uit, op talloos vele plekken in dit land, onophoudelijk kleine en grotere wonderen worden verricht. Dóór mensen vóór mensen. Door mensen, die tot het uiterste gaan om anderen beter te maken, hulp te bieden in hun kwetsbaarheid en bij te staan in hun fysieke en mentale ontreddering. Wie dat kan zien, geeft 'de zorg' bijna als vanzelf de enig juiste plaats die het in een samenleving behoort te hebben. Zorg als uiting van hoe wij met elkaar om gaan: zorg als 'ziel' van onze cultuur.

Het doet me goed dat ik terugkijkend op de afgelopen jaren kan concluderen dat Reliëf een structurele bijdrage levert aan het verspreiden van het goede verhaal over de zorg. De beleidsperiode 2013-2016 had als werktitel 'Soul in de zorg'. Misschien kwam het ons destijds wat te swingend over waardoor de titel toen hebben veranderd in het prozaische 'Terug naar het hart van de zorg'. Maar met de kennis van nu vind ik dat we het in 2012 goed hadden getroffen: Reliëf draagt inderdaad bij aan een levendige beweging, die menslievende zorg weer in het hart van de zorg plaatst.

Het bestuur stelt met dankbaarheid vast dat de vereniging er goed voor staat: een heldere boodschap, een groeiende betrokkenheid van de leden, gedragen door een gedegen organisatie en een gezonde financiële positie. De dank van het bestuur gaat uit naar de medewerkers van het verenigingsbureau, die deze mooie resultaten met een bewonderenswaardige inzet weten te realiseren. Veel dank ook aan de leden van onze vereniging die dit werk met hun trouwe steun mogelijk maken.

We kijken met vertrouwen uit naar de toekomst en wensen een ieder toe dat hij of zij zich geborgen mag weten in liefde, die zich zo sterk doet voelen in de zorg.

Drs. Emile A.R.J. Lohman, voorzitter

Inleiding

Het jaarverslag van Reliëf volgt de indeling van het jaarplan, zoals dat door de leden is goedgekeurd op de ALV van 16 november 2015. Het valt uiteen in twee beleidsterreinen: Vereniging & Beweging en Academie.

Vereniging & Beweging

1. ALGEMENE GEGEVENS

Missie

Reliëf komt op voor zin in zorg. Geïnspireerd door de bijbel en de christelijke traditie, staat Reliëf op de bres voor essentiële waarden in de zorg: aandacht, betrokkenheid, liefde, verantwoordelijkheid, deskundigheid en gelijkwaardigheid.

Leden

In 2016 hebben 7 instellingen en 31 personen zich aangemeld als nieuwe leden van Reliëf. Daar tegenover stonden 9 instellingen en 33 personen die hun lidmaatschap hebben opgezegd. Dit bracht het totaal aantal leden van de vereniging op 31 december 2016 op 107 instellingsleden en 115 persoonlijke leden. Het aantal leden van de vereniging stabiliseert zich.

Bestuur

Het bestuur was in 2016 als volgt samengesteld:

- drs. E.A.R.J. (Emile) Lohman, voorzitter, oud-voorzitter Raad van Bestuur van het Radboudumc in Nijmegen;
- drs. H. (Herman) de Boer, penningmeester, zelfstandig coach en supervisor;
- drs. J. (Johan) van der Ham, tot 1 juli 2016 voorzitter Raad van Bestuur van Lelie Zorggroep in Capelle aan de IJssel;
- W. (Wybe) Sierksma, Raad van Bestuur van Stichting Sprank in Zwolle

Per 1 juli 2016 hebben afscheid genomen:

- C.A.M. (Tine) de Boer-Poel, namens Stichting Fonds Cupertino
Tine de Boer was vanaf 2012 lid van het bestuur van Reliëf. Zij behartigde speciaal de belangen van de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking. Zij heeft zich sterk gemaakt voor de samenwerking tussen Stichting Fonds Cupertino en Reliëf.
- C.R.M.C. (Carla) Cornuit, bestuurder Stichting LuciVer in Wijchen
Carla Cornuit was lid van het bestuur vanaf 2012. Zij maakte zich onder meer sterk voor de waarde van het gedachtegoed van de religieuzen voor Reliëf.

Verenigingsbureau

Het verenigingsbureau is gevestigd aan de Houttuinlaan 5 in Woerden. Het bureau heeft een directeur, een staf (6 medewerkers) en een secretariaat (3 medewerkers). Daarnaast werken er diverse vrijwilligers voor Reliëf. Voor de precieze personele bezitting van het verenigingsbureau, zie bijlage 1.

Reliëf heeft afscheid genomen van Nicoline Kwakkelstein. Ruim zeven jaar heeft zij de leiding gehad over het secretariaat. Nicoline maakte gebruik van de mogelijkheid om vroegtijdig met pensioen te kunnen gaan. Bestuur en directie danken haar voor alles wat ze voor de vereniging heeft betekend. In Hanna Pak kreeg het secretariaat een waardevolle vervanger. Roy van Dijk, die al enige jaren als vrijwilliger werkte bij Reliëf, trad op 1 juli in dienst als medewerker financiële administratie. Trijntje Scheeres-Feitsma versterkte de staf van Reliëf per 1 april. Twee stafmedewerkers konden, als gevolg van ziekte en zwangerschap, hun werk langere tijd niet verrichten. De extra druk is deels intern en deels met externe hulp opgevangen. Ondersteuning voor de Trainingswinkel kregen we van Peterjan van der Wal, geestelijk verzorger bij het Zonnehuis Vlaardingen en lid van de kerngroep Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen.

2. STRATEGIE EN BELEID

Meerjarenbeleidsplan 2017-2020

Onder het motto ‘Terug naar het hart van de zorg’ heeft Reliëf de afgelopen beleidsperiode van vier jaar gewerkt aan haar missie. In deze vier jaar heeft Reliëf haar klassieke verenigingsactiviteiten uitgevoerd, zoals het informeren van de leden over identiteit, zingeving en ethiek, het organiseren van relevante bijeenkomsten, het vervaardigen van publicaties en het behartigen van de belangen van de leden. Daarnaast heeft Reliëf zich gericht op het realiseren van twee nieuwe beleidsvoornemens: het opzetten van een Beweging voor Menslievende Zorg en het uitbouwen van de dienstverlening aan leden en klanten via de Reliëf Academie. Het bestuur stelt daarom dankbaar vast dat de vereniging er in geslaagd is de ambities van de afgelopen beleidsperiode te realiseren, binnen de daarvoor gestelde financiële kaders.

Het afgelopen jaar heeft het bestuur de beleidlijnen uitgezet voor de jaren 2017-2020. Het bevorderen van menslievende zorg in Nederland is de missie van Reliëf voor de komende periode. Dat willen we doen via de Beweging en de Academie. Op deze manier wil Reliëf haar leden ondersteunen bij het waarmaken van hun belofte aan patiënten, cliënten en hun naasten. Bovendien beogen we een bijdrage te leveren aan een menslievend klimaat in de zorg, waar betekenisvolle zorg voor ieder mens centraal staat. De leden hebben hun goedkeuring gegeven aan de plannen van het bestuur op de ALV van 14 november 2016.

Reliëf werkte conform de beleids- en begrotingscyclus en het bijbehorende jaarplan.

3. BIJEENKOMSTEN

Algemene ledenvergaderingen

Deze vonden plaats op 23 mei in Huis ter Heide en 14 november in Woerden. De opkomst op beide ALV's was hoog. Aansluitend op beide ALV's was er een symposium.

23 mei 2016 - Voorjaarsdebat

‘Van zorgen voor naar leven met’ was de titel van het symposium dat op 23 mei is gehouden. Het ging over het ideaal van inclusie van mensen met beperkingen in de samenleving en de vraag wat zorgaanbieders kunnen bijdragen aan inclusie. Tjerk Bos, Gustaaf Bos (onderzoeker VU) en Doortje Kal (lector en onderzoeker HU) leverden een bijdrage.

14 november 2016 - Najaarsdebat

Els van Wijngaarden presenteerde de resultaten van haar onderzoek naar 'Voltooid leven' op het zorgdebat van 14 november. Ruim 50 aanwezigen bespraken met haar de vraag wat zorgaanbieders en zorgverleners kunnen betekenen voor mensen die lijden aan gevoelens van voltooid leven.

“De term ‘voltooid leven’ is veel te rooskleurig. Alsof een mooi hoofdstuk kan worden afgesloten. Maar eigenlijk is het een ongepast eufemisme, omdat er een rauwe tragiek achter schuilt.” - Els van Wijngaarden, spreker najaarsdebat

11 februari 2016 - Conferentie over inclusie in kerk zorg en samenleving

Ter gelegenheid van het afscheid van prof. Hans Reinders aan de VU organiseerde Reliëf een symposium over inclusie in kerk, zorg en samenleving. Op het symposium werden de resultaten van het gelijknamige onderzoek gepresenteerd dat Tjerk Bos uitvoerde in opdracht van Reliëf.

Zin in Zorg Inspiratiebijeenkomsten

24 februari en 27 oktober 2016

Reliëf organiseerde ook in 2016 twee Zin in Zorg-inspiratiedagen, in Amersfoort en in Huissen. Elke dag trok meer dan 60 bezoekers, zorgverleners, mantelzorgers en vrijwilligers. Ook waren er religieuzen aanwezig, die in gesprek gingen met de deelnemers om de band te leggen tussen het werken in de zorg vroeger en vandaag de dag.

11 maart 2016 - Jaarcongres

Het thema van het jaarcongres was 'Zie de mens! Op weg naar betekenisvolle zorg.' Hoe kunnen wij voor elkaar van betekenis zijn in de zorg? Jarenlang ging het in de zorg vooral over wat mensen *niet meer* kunnen en wat we daaraan zouden kunnen doen. Daarna vonden we dat het moest gaan om wat mensen *juist wel* kunnen en hoe we hen 'in hun kracht zetten'. Vandaag groeit het inzicht dat het, ook in de zorg, gaat om de vraag hoe we voor elkaar van betekenis kunnen zijn, bij goede én bij minder goede vooruitzichten.

Hoe we dat kunnen doen, daarover gaven tal van sprekers hun visie, zoals Carlo Leget (hoogleraar Universiteit voor Humanistiek), Gerbert van Loenen (publicist), Ella Kalsbeek (voorzitter Landelijke Huisartsenvereniging), Jan Swinkels (Voorzitter Medische Ethiekcommissie AMC) en Mirjam Sterk (directeur MEE NL).

Het jaarcongres trok 210 deelnemers. Dit jaar was er voor het eerst een viering, voorafgaand aan het jaarcongres. Deze werd door de deelnemers bijzonder op prijs gesteld.

“Welk verhaal geeft ons de beste toegang tot wat een mens is? Het christendom geeft een radicaal antwoord: niet de zelfredzame overwinnaar, maar de kwetsbare en gebroken mens.” - Carlo Leget, spreker Reliëf jaarcongres

16 april 2016 - Abdijdag voor werkers in de zorg

Ruim 50 zorgverleners waren een dag lang te gast bij de Benedictijner monniken van de St. Adelbert Abdij in Egmond-Binnen. Samen met de broeders gingen vierden ze de stilte van het gebed en gingen ze op zoek naar de monnik in zichzelf. Het ochtendprogramma werd geleid door tv-presentator Leo Fijen. Het middagprogramma stond onder leiding Marije Vermaas en Wout Huizing.

10 juni 2016 - Zin in Zorg-festijn

Muziek, persoonlijke verhalen, inspirerende voorbeelden en maar liefst 25 interessante workshops vulden het Zin in Zorg-festijn. Meer dan 300 mensen kwamen af op dit gratis evenement dat Reliëf samen met conferentiecentrum Mennorode organiseerde. Lezingen werden gegeven door Enny Hoenselaar (bestuurder Sint Anna Boxmeer), Marije Stegenga, singer-songwriter Matthijn Buwalda, motivator Rikko Voorberg, stiltetrainer Mirjam van de Vegt en tv-presentator Leo Fijen. Workshops worden o.a. verzorgd door de medewerkers van Reliëf, het Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen, Ervarea, stiltetrainer Mirjam van der Vegt, Care and Culture, Werkplaats aandachtig leven, Bos Zorgmanagement en Advies, NPV, Elan en Miranda Teerling. Specifiek voor leidinggevendenden is er een masterclass 'Sturen op waarden' georganiseerd.

***"Houd van je naaste zoals van jezelf. Dat is slecht nieuws voor de naaste. De meeste mensen zorgen namelijk slecht voor zichzelf."* - Rikko Voorberg, spreker Zin in Zorg Festijn**

12 oktober 2016 - Haagse Waardigheid

Samen met het Platform Doodgewoon in Den Haag en de Gemeente den Haag organiseerde Reliëf een bijeenkomst over Waardig sterven in een multiculturele samenleving. Tijdens deze bijeenkomst werd ook de publicatie *Haagse Waardigheid. Vijf jaar Platform Dood gewoon in Den Haag in woord en beeld* gepresenteerd en uitgereikt aan Bart Chabot. Het Platform Doodgewoon is vijf jaar geleden opgericht om sterven bespreekbaar te maken binnen Den Haag en stil te staan bij de vraag wat waardig sterven is. Zie ook www.doodgewooninden Haag.nl.

Dialogbijeenkomsten 'Van betekenis tot het einde'

In het kader van het Project 'Van betekenis tot het einde' organiseerde Reliëf dialogbijeenkomsten rondom het levenseinde voor professionals.

Netwerkbijeenkomsten voor bestuurders in de langdurende zorg

Dertig bestuurders maken deel uit van het netwerk van protestants christelijke zorgaanbieders in de langdurende zorg (ouderenzorg, VG-zorg en GGZ). Zij kwamen in 2016 drie maal bijeen, rond thema's als identiteit, ethiek en belangenbehartiging. Reliëf faciliteert deze bijeenkomsten. Een aantal van deze bestuurders werkt met elkaar samen in intervisiegroepen, die door Reliëf worden begeleid.

In 2016 is ook het initiatief genomen om toezichthouders van christelijke zorgaanbieders bij elkaar te brengen in het kader van uitwisseling en deskundigheidsbevordering. Eén bijeenkomst heeft reeds plaatsgevonden. Met een aantal bestuurders van katholieke zorgaanbieders is een overleg gestart om te bekijken of zij een dergelijk netwerk zouden kunnen vormen.

“Het bijzondere van de intervisie van Reliëf is dat ook je vrij en onbevangen kunt spreken over je persoonlijke inspiratie.” - Bestuurder

Platform Regionale Initiatieven Levensvragen (PRIL)

Reliëf heeft 3 bijeenkomsten georganiseerd voor geestelijk verzorgers die in de extramurale zorg werkzaam zijn. Deze bijeenkomsten zijn bedoeld om geestelijke verzorging ook in de zorg thuis een vaste plaats te geven.

9-11 september 2016 - Zindroomweekend

Samen met de Werkgroep Pastoraat en Gezondheidszorg van de Protestantse Kerk Nederland organiseerde Reliëf een Zindroomweekend voor mensen met en ‘zonder’ verstandelijke beperking. Drie dagen lang trokken ze met elkaar op in en rond het Dominicanen Klooster in Huissen. Doel van de zindroomweekenden is om het contact tussen mensen met en ‘zonder’ verstandelijke beperkingen te bevorderen.

“Wij hebben genoten van het eten, van de workshops, van gesprekken en van de stiltes. Maar vooral van de gastvrije bedding van de kloostergemeenschap.” - Deelnemer Zindroomweekend

4. INFORMEREN EN ADVISEREN VAN DE LEDEN

De leden worden over de activiteiten en het aanbod van Reliëf geïnformeerd via de website www.reliëf.nl, het tijdschrift *Zin in Zorg*, folders en brochures, de maandelijkse digitale nieuwsbrief (ca. 2800 abonnees), social media (Twitter ca. 550 volgers en Facebook ca. 70 likes) en gerichte mailings rondom de diverse activiteiten.

De leden maken in toenemende mate gebruik van de mogelijkheid om bij het verenigingsbureau advies in te winnen over identiteit, ethiek, zingeving en geestelijke verzorging.

Deze adviesaanvragen betreffen onder meer:

- profilering van de dienst geestelijke verzorging;
- identiteitsraden en commissies ethiek;
- actuele ethische dilemma's, specifiek rondom het levenseinde;
- beleid rondom ethische kwesties;
- implementatie van de kwaliteitstandaard levensvragen;
- vieringen in zorginstellingen;
- fusies en samenwerking tussen identiteitsgeoriënteerde zorgaanbieders;
- commentaar op beleidsnotities over identiteit, ethiek en zingeving.
- sprekers voor symposia;
- vragen om literatuur over bijvoorbeeld zingeving, mentaal welbevinden, reanimatie of levensverhalen.

De meeste informatievragen werden telefonisch of schriftelijke afgehandeld. In bepaalde gevallen gaven we advies op locatie. Eenmalig advies aan leden is altijd kosteloos.

5. PUBLICATIES

Tijdschrift Zin in Zorg

De thema's van de vier edities van 2016 waren:

- Zie de mens! (maart, thema van het jaarcongres)
- Barmhartigheid en rechtvaardigheid. 125 jaar christelijk sociaal denken (juni)
- Geheimen! (september)
- Er zit muziek in de zorg! (december)

Het tijdschrift wordt verspreid onder de leden van Reliëf en onder abonnees in een oplage van ca. 1000 exemplaren.

De kernredactie van *Zin in Zorg* bestaat uit:

- Carlo Leget (hoofdredacteur)
- Marije Vermaas (eindredacteur)
- Frits Mertens
- Thijs Tromp
- Hanna Pak

De kernredactie wordt bijgestaan door brede redactie, zie bijlage 1.

Inspiratieboek *Mijn waardevolle zorgmomenten*

De Reliëf verhalenwedstrijd met als thema 'Mijn zorgverhaal' leverde maar liefst 106 inzendingen op. Vaak zeer persoonlijk, soms grappig, bemoedigend of juist schrijnend en verdrietig. De jury, bestaande uit Tjerk Bos, Carlo Leget, Frits Mertens en Marije Stegenga, selecteerde 13 verhalen die werden opgenomen in het inspiratieboek *Mijn waardevolle zorgmomenten*. Het boek is gepresenteerd op het Reliëf jaarcongres 2017 en verspreid onder alle leden.

***Zin in Zorg* Reflectiekaartjes**

Om het gesprek over bezieling en ethiek onder zorgverleners te bevorderen maakte Reliëf een set van 33 reflectiekaartjes. Alle leden kregen 2 setjes toegezonden. Daarnaast werden op bestelling zo'n 1000 exemplaren verspreid onder zorgverleners.

Inclusief verhalend werken met mensen met een verstandelijke beperking

Dominiek Lootens schreef dit boek in opdracht van Reliëf om professionals en beleidsmakers uit te nodigen hun visie en hun praktijk rond levensverhalen te verbreden en te verdiepen. Het geeft bovendien inzicht in de nieuwste ontwikkelingen binnen Disability Studies en Inclusive Research. Daarnaast biedt het boek concrete handvatten om zelf inclusief verhalend aan de slag te gaan.

Prudentiabundel ‘De patiënt overvraagd? Autonomie opnieuw doordacht’

Hoe kunnen we recht doen aan de eis om de autonomie van de patiënt te respecteren zonder de patiënt te overvragen? In deze bundel, onder redactie van Marcia Smits en Carlo Leget (hoogleraar zorgethiek UvH) wordt deze vraag doordacht. De bundel is verschenen naar aanleiding van de Prudentiaconferentie in 2013, georganiseerd door Radboudumc, UvH en Reliëf.

Handreiking over betekenisvol sterven

Op verzoek van de gemeente Den Haag en in opdracht van het Platform *Dood gewoon* in Den Haag verzorgde Wout Huizing de publicatie *Haagse Waardigheid, Vijf jaar Platform Dood gewoon in Den Haag in woord en beeld*. De publicatie is gratis te bestellen via www.doodgewooninden Haag.nl.

Zin in Zorg Lesmodules

In het kader van het project Menslievende Zorg zijn zeven onderwijsmodules gemaakt voor zorgopleidingen (HBO/MBO) over inspiratie, zingeving en ethiek. De modules gaan over drie thema's:

- inspiratie in de zorg (twee lessen)
- levensverhalen & zingeving (drie lessen)
- ethiek & morele reflectie (twee lessen)

Steeds wordt de verbinding gelegd met de geschiedenis van professionele zorg en het erfgoed van zorgverleners uit het verleden. Deze lessen zijn geschikt voor opleidingen in de zorgsector, MBO niveau 3&4 en HBO, voor studenten vanaf het eind van het tweede leerjaar en met minimaal een halfjaar stage-ervaring. De lesmodules zijn gratis te downloaden. Ze zijn ook als gedrukt exemplaar, inclusief dvd, verspreid onder lid-instellingen en onderwijsinstellingen.

“Ik denk al jarenlang na over geschikt lesmateriaal over ‘roeping’, ‘inspiratie’ en ethiek voor mijn lessen verpleegkunde in het MBO. En nu valt het materiaal me zomaar in de schoot. Hier kan ik jaren mee vooruit!” - Docent van een ROC

Film over de kwaliteitsstandaard levensvragen

Met het Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen maakte Reliëf een film over het omgaan met levensvragen in de dagelijkse praktijk.

De aanleiding voor de film is de erkenning door het Zorginstituut Nederland (ZiN) van de Kwaliteitstandaard Levensvragen (december 2015). Met deze erkenning is het omgaan met levensvragen integraal onderdeel geworden van goede kwaliteit van (ouderen)zorg. De film (en ook de

kwaliteitstandaard) is geplaatst op de website van het Expertisecentrum en de website van Reliëf.

TV-serie ‘Bezieling in de zorg’

In september 2016 is de vierdelige RKK-TV-serie ‘Bezieling in de zorg’ opnieuw uitgezonden door de KRO-NCRV. In elke aflevering keert een kloosterzuster of pater terug naar de vroegere werkvloer, in een door religieuzen gestichte zorginstelling. Op de werkvloer raakt de religieuze in gesprek met een zorgverlener van nu over goede zorg, waarden, bezieling en inspiratie. De serie is gemaakt onder leiding van Leo Fijen in opdracht van Reliëf.

Medewerkers van Reliëf leverden een bijdrage aan de volgende publicaties

- *Bezielde jaren. Zingevingactiviteiten met ouderen, hun familie, vrienden en vrijwilligers.*
Trijntje Scheeres schreef dit praktische boek met welzijnsmedewerker Janke Jeltsje van Dijk en geestelijk verzorger Marcelle Mulder.
- *Noem mijn naam, leven met de dood van een kind.*
Negen ‘rouwdeskundigen’, waaronder Wout Huizing, schreven hier hun persoonlijke ervaringen en reflecties, gekoppeld aan gedichten die in die situaties troostend waren.
- *Toegewijde dokters*
Thijs Tromp leverde een bijdrage over het belang van een narratieve cultuur in het ziekenhuis, in deze bundel uit de publicatiereeks van het Catharinaziekenhuis in Eindhoven.
- *Handboek ethiekondersteuning*
Marije Stegenga en Marcia Smits leverden een bijdrage dit welkome handboek van Laura Hartman, Froukje Weidema, Guy Widdershoven en Bert Molewijk van het Netwerk Ethiek Ondersteuning Nederland (NEON).
- *Lijden en volhouden*
Thijs Tromp schreef vanuit zorgethisch perspectief een artikel in deze bundel die gaat over pijn, lijden én volhouden.

“Tromp is duidelijk op zoek naar een middenweg, tussen ‘de scylla van zinloos doorbehandelen’ en ‘de charybdis van onverbidde afbreken’ door euthanasie of hulp bij zelfdoding. In het hedendaagse levenseinde-debat is dit een tegendraads geluid.” - Jacco Gunst in het RD

6. SAMENWERKING

Reliëf participeert in de netwerken van zusterorganisaties en verwante organisaties om samen met hen kerntaken van de vereniging uit te voeren.

Met het *Christelijk Sociaal Congres* werkte Reliëf mee aan jubileumcongres in augustus 2016. Emile Lohman, voorzitter van het bestuur van Reliëf, maakte deel uit van het bestuur van het CSC.

Met het *VKMO, Katholiek Netwerk* werkte Reliëf samen in o.m. de Logia-bijeenkomsten, bedoeld om professionals toe te rusten in het katholiek sociaal gedachtegoed.

Het *Expertisenetwerk levensvragen en ouderen* is een samenwerkingsverband tussen Actiz, Agora, LOC, MO-groep, het Humanistisch Verbond, PCOB, Reliëf, UnieKBO, Vereniging Het Zonnehuis en Vilans. Het behartigt de aandacht voor levensvragen in de zorg voor ouderen. Met het Expertisenetwerk werkte Reliëf samen in de implementatie van de kwaliteitstandaard, het coördineren van de Trainingswinkel en het Platform Regionale Initiatieven Levensvragen.

Met de *Coalitie Van Betekenis tot het Einde* werkte Reliëf samen in het uitvoeren van het gelijknamige project. Reliëf leverde voorts een bijdrage aan de ontwikkeling van een driejarig vervolgproject, dat door VWS zal worden gesubsidieerd. Het doel van de coalitie is om sterven tijdig bespreekbaar te maken. Voor Reliëf is van belang dat zorgverleners en zorgvragers goed voorbereid zijn op de stervensfase, zodat moeilijke beslissingen niet tot het laatste moment worden uitgesteld.

Stichting Fonds Cupertino ondersteunt projecten van Reliëf, die de aandacht voor ethiek en levensbeschouwing in zorg en samenleving bevorderen. De projecten dienen een landelijke uitstraling te hebben. Het bestuur bestaat uit Michael Kolen (geestelijk verzorger van Stichting Prisma in Waalwijk), Tine de Boer (namens Reliëf) en Wija van der Kaaden (geestelijk verzorger van Bartiméus in Doorn) en Wybe Sierksma (namens Reliëf). Thijs Tromp (directeur Reliëf) is adviseur van het bestuur. Met steun van Stichting Fonds Cupertino heeft Tjerk Bos het project *Verder met participatie in kerk, zorg en samenleving* afgerond. Daarnaast is o.m. gewerkt aan het opzetten van een netwerk voor inclusie, dat in 2016 vorm heeft gekregen.

Reliëf maakt deel uit van het consortium dat het *Lindeboominstituut* draagt, samen met het Centrum voor Christelijke Filosofie, Forum-C, de Theologische Universiteit Kampen, NPV, en Pro Life Zorgverzekeraar. Het Lindeboominstituut voert onderzoek uit naar medische ethiek en zorgethiek, verzorgt onderwijs aan zorgverleners over ethische thema's en levert een bijdrage aan het publiek debat.

Met bovenstaande partners voert Reliëf ook het debat in het publieke domein.

Verder worden contacten onderhouden met

- Verus, vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs;
- Onze zustervereniging Caritas Vlaanderen;
- De vakgroep Zorgethiek van de UvH;
- Vita Valley;
- Het Toetstheater;
- Netwerk Ethiekondersteuning Nederland (NEON) - Marije Stegenga;
- Redactieraad Tijdschrift voor Geestelijke verzorging - Thijs Tromp;
- Redactieraad Tijdschrift Gezondheidszorg & Ethiek- Thijs Tromp;
- Raad van Advies van de Leergang Ethiek in de Zorgsector, IQ Nijmegen- Marcia Smits;
- Raad van Advies van het Lectoraat Theologie en Levensbeschouwing van Windesheim - Thijs Tromp;
- Spieringprijs voor de Zorg- Thijs Tromp.

7. INSPIREREN & VERBINDEN

Project Religieus Erfgoed Menslievende Zorg

Tien religieuze congregaties en ordes, die van oudsher hun wortels in de zorg hebben gaven Reliëf in juni 2016 de opdracht om het project Religieus Erfgoed Menslievende Zorg met twee jaar te verlengen. Doel van het project is het bewaren en voortzetten van een deel van het erfgoed van religieuzen, namelijk hun investering in de gezondheidszorg, onder meer door een verband te leggen tussen de inspiratie en waarden van de zusters en broeders en de inspiratie en waarden van zorgverleners anno nu. De activiteiten die in het kader van dit project zijn uitgevoerd, zijn beschreven onder het kopje Bijeenkomsten en Publicaties, elders in dit jaarverslag. De Commissie van Toezicht van het project Religieus Erfgoed Menslievende Zorg heeft een eindverslag van de periode 2014-2016 gemaakt, die is op te vragen bij het bureau van Reliëf. Voor de namen van de Commissie van Toezicht en de Raad van Advies, zie bijlage 1. Marije Vermaas is projectleider van dit project.

“Menslievende zorg gaat in mijn ogen over de mens echt zien. Over aandacht en liefde, die je nodig hebt wanneer je ziek wordt en afhankelijk bent van de zorg van anderen. Daarom is dit project belangrijk. We moeten de goede verhalen weer vertellen, zodat zorgmedewerkers geraakt worden en menslievende zorg weer de bedoeling wordt van zorg, in plaats van procedures en regels.” - Bestuurder Enny Hoenselaar over het Project Religieus Erfgoed Menslievende Zorg

Landelijk netwerk rond inclusie met mensen met een verstandelijke beperking

In opdracht van Stichting Fonds Cupertino heeft Tjerk Bos gewerkt aan het opzetten van een netwerk rond inclusie voor mensen met een verstandelijke beperking. Een veelkleurige groep van ongeveer 25 personen denkt intussen actief mee over de wijze waarop lokale initiatieven op het terrein van inclusie zichtbaar gemaakt kunnen worden. Tjerk Bos krijgt ondersteuning van Margot Schouten (gepensioneerd Geestelijk Verzorger ASVZ), Mariëtte Snee (producent participatieve projecten) en Gerrit van de Berkt (ervaringsdeskundige verstandelijk beperkte, dichter en kwartiermaker).

Daarnaast zijn er diverse activiteiten opgestart, die in 2017 hun beslag zullen krijgen:

- *Een festival voor iedereen, georganiseerd door mensen met een verstandelijke beperking*
O.m. met ASVZ Gouda, Ipse De Bruggen, Waddinxveen, De Ark Gouda en De Klup Gouda.
- *Pilot Netwerkversterking voor mensen in de marge van de zorg*
Een samenwerkingsproject gericht op de participatie van mensen met ernstige meervoudige beperkingen, met VUmc (prof. Tineke Abma en Gustaaf Bos, Bartiméus en Abrona.
- *Arbeidsparticipatie*
Een project dat gericht is op een andere visie op werk. Hoe krijgen mensen met en zonder verstandelijke beperking de erkenning voor hun bijdrage aan de samenleving, los van vragen over betaald of niet betaald werk.

“Een van de meedenkers had moeite met de term mensen met een verstandelijke beperking: ‘Oh, je bedoelt mensen zoals ik, prettig gestoord’. Je kunt het beter ‘een festival door mensen zoals wij’ noemen, dan weet iedereen waar het over gaat.”

Academie

De dienstverlening in het kader van de Academie richtte zich op functionarissen binnen alle geledingen van de zorgorganisatie: Raden van Toezicht, Raden van Bestuur, artsen, verpleegkundigen, verzorgenden, geestelijk verzorgers en vrijwilligers. Professionalisering van acquisitie en de projectadministratie hebben ertoe bijgedragen dat de Reliëf Academie nu echt op poten staat.

Via onze scholingsbrochure, onze folders, de digitale nieuwsbrief, gerichte mailings en handzame informatie op website hebben we het aanbod van de Academie op bredere schaal dan in vorige jaren verspreid. Dit heeft geleid tot een toename van de vraag. We stellen overigens vast dat het grootste deel van de vraag nog altijd komt uit de warme contacten die de management assistent Academie en de stafmedewerkers met leden en andere relaties onderhouden.

8. IN COMPANY

De Academie verzorgde 153 *in company* scholingen en trainingen bij 42 leden en 39 klanten, vooral op het gebied van ethiek, moreel beraad, geestelijke verzorging en de Reliëf-aanpak Menslievende Zorg. De omzet van het onderdeel Academie kwam uit op € 263.000, ca. € 20.000 meer dan begroot. Zie voor details, de jaarrekening 2016. Leden ontvingen een korting van ca. 20% op de prijsstelling. De meeste scholingsactiviteiten zijn door middel van vragenlijsten geëvalueerd. De waardering van de dienstverlening door stafmedewerkers van Reliëf kwam gemiddeld uit op een 8,2.

Coaching en begeleiding

Naast scholingen verzorgde Reliëf ook teamcoaching, supervisie en intervisie. Reliëf biedt scholing zoveel mogelijk op maat (en naar wens) van de cliënt aan.

9. OPEN INSCHRIJVING

Reliëf heeft de volgende cursussen met Open Inschrijving aangeboden:

- *De vaardige geestelijk verzorger*
De cursus gaat over de verschillende rollen die de geestelijk verzorger inneemt in de zorgorganisatie.
- *Leiden van Moreel Beraad*
Deze succesvolle leergang kende in 2016 drie edities. De deelnemers kunnen met behulp van het Reliëf-stappenplan een moreelberaad leiden en leren hoe ze moreel beraad kunnen implementeren in de zorgorganisatie.
- *Van stervenskunst tot levenskunst*
De cursus gaat over hoe de zorg rondom het levenseinde op een waardige wijze kan worden vormgegeven.
- *Omgaan met levensvragen van ouderen*
Een algemene introductie voor geestelijk verzorgers en andere zorgprofessionals rond levensvragen en zingeving.
- *Dementie en zingeving*
Deze cursus geeft inzicht in het begeleiden van ouderen met dementie en hun geliefden bij levensvragen en betekenisgeving.
- *Werken met het Levensverhaal in de Zorg*
- Een introductie over verhalend werken in de langdurende zorg aan de hand van de Reliëf-methode *Mijn leven in kaart. In gesprek met ouderen over hun levensverhaal In gesprek met mensen met dementie*
- Een korte cursus gericht op het werken met de Reliëf-verhalenmethode *Mijn leven in fragmenten. In gesprek met mensen met dementie.*
- *Verhalend werken met oudere migranten*
Een korte cursus gericht op het werken met de Reliëf-verhalenmethode *Mijn leven in kleur. In gesprek met oudere migranten over hun levensverhaal.*
- *De binnenkant van eenzaamheid*
Over steun bij eenzaamheid, bij ouderen en mensen met een verstandelijke beperking.
- *Werken met de landkaart mentaal welbevinden*
Over de implementatie van de aandacht voor mentaal welbevinden, als onderdeel van de het kwaliteitskader VVT.

10. PROJECTEN

De Reliëf-aanpak

De Reliëf-aanpak biedt een integraal programma waarmee leden van Reliëf in samenwerking met Reliëf vorm geven aan menslievende zorg. Het programma heeft drie pijlers: 1) werken met waarden, 2) de zorgrelatie centraal en 3) het ondersteunen van bestaande netwerken van zorg. In 2016 heeft Reliëf met 5 lid-organisaties en 1 niet-lid samengewerkt om met de Reliëf-aanpak de zorgpraktijk te verbeteren. Om de ervaringen met het Reliëf-aanpak onder een breder publiek te brengen hebben we een projectplan opgesteld voor het schrijven een aantal brochures, waarin de onderbouwing van de aanpak, de werkwijze en de ervaren baat beschreven wordt. Voor het uitvoeren van dit project heeft Reliëf subsidie gekregen. Realisatie van het projectplan is voorzien in 2017 en 2018.

“Doordat de Reliëf-aanpak de kernwaarden van mensen en de organisatie verbindt met praktisch handelen in de praktijk, lukt het ons om echte kwaliteit te beïnvloeden: de beleefde kwaliteit door cliënten en medewerkers.” Regiodirecteur van een van de organisaties die werkt met de Reliëf-aanpak

In twee afzonderlijke trajecten hebben we de inzichten uit de Reliëf-aanpak geïntegreerd:

- Een programma voor narratief inclusief werken in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking;
- Het programma ‘Liefdevolle Zorg’, dat met twee zorgaanbieders en met Vilans is ontwikkeld in het kader van ‘Waardigheid en Trots’. Beide trajecten gaan van start in 2017.

Trainingswinkel van het expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen

De Trainingswinkel heeft in 2016 overtuigend haar toegevoegde waarde bewezen. Trainers zijn Marjo van Bergen en Tilly de Kruyf (beide zelfstandig geestelijk verzorger en trainer) en Wout Huizing. Zij worden ondersteund door Alie Meyvogel en Peterjan van der Wal (geestelijk verzorger Zonnehuis). Er werden vanuit de Trainingswinkel 15 scholingen *in company* en 3 open inschrijvingen gegeven.

Levensverhaal Centraal

Het project Levensverhaal Centraalonderzocht hoe teams van zorgverleners en leidinggevenden het levensverhaal van ouderen met dementie centraal kunnen stellen, zodat dit een bijdrage levert aan betekenisvolle, integrale zorg. De onderzoekers van Windesheim, in samenwerking met Zorggroep Noordwest Veluwe en Viattence, ontwikkelden onder meer ‘De Verhaalcirkel’ een eenvoudige en doeltreffende methode. Dit onderzoek stond onder leiding van Thijs Tromp, die voor dit project was gedetacheerd aan Hogeschool Windesheim.

Project ‘Groentjes’

Wout Huizing deed binnen de Unie van Baptisten Gemeenten in Nederland onderzoek naar ‘vergrijzende gemeenten’. Door dit project is meer zicht verkregen op de eigen spiritualiteit van ouderen en hun betekenis voor de geloofsgemeenschap. De oudere generatie kan volop van betekenis zijn, ook in contacten met generaties na hen.

Financieel

Het begrote tekort van € 21.000 bedoeld als investering voor de uitbreiding van de staf is uitgekomen op een kleine min van € 2000. Deze gunstige uitkomst komt voor rekening van de groei van de omzet van de Academie, de Trainingswinkel en in het bijzonder van de projecten. Ondanks afnemende inkomsten uit contributie zijn we er in geslaagd de operationele activiteiten van Reliëf zijn op kostendekkende manier uit te voeren waardoor Reliëf in staat blijft de leden goed te bedienen. Hoewel de marges smal blijven kunnen we concluderen dat de financiële exploitatie van Reliëf ook dit jaar gezond is. Voor de organisatie van de Beweging is een klein deel van de betreffende bestemmingsreserve benut.

Het financiële jaarverslag en de bijbehorende bestuurlijke verantwoording vindt u in het Financieel Jaarverslag 2016.

Bijlagen

BIJLAGE 1: SAMENSTELLING ORGANEN VAN RELIËF

Bestuur

Het bestuur van Reliëf was op 31 december 2016 als volgt samengesteld:

Voorzitter:	Drs. E.A.R.J. (Emile) Lohman, oud voorzitter Raad van Bestuur van het Radboudumc in Nijmegen.
Vice-voorzitter/secretaris:	Vacature
Penningmeester:	Drs. H. (Herman) de Boer, zelfstandig coach en supervisor
Lid:	Drs. W.O. (Wybe) Sierksma, Raad van Bestuur van Stichting Sprank in Zwolle

Raad van Advies

De Raad van Advies van Reliëf was, bij opheffing van de Raad per 1 juli 2016, als volgt samengesteld:

- dr D.J. (Dirk-Jan) Bakker
- dr J. (Johan) Bouwer
- drs. W.J. (Wybe) Dijk
- drs. S.A.A. (Simon) Evers
- dr E.P. (Bert) de Jong
- dr H. (Herman) Noordegraaf
- J. (Jolke) Thalen

Verenigingsbureau

De personele bezetting van het verenigingsbureau was op 31 december 2016 als volgt:

Directeur

- Dr T. (Thijs) Tromp

Staf

- H.T. (Tjerk) Bos MSc
- Drs. W. (Wout) Huizing
- Drs. T.M. (Trijntje) Scheeres-Feitsma
- Drs. M.C.E. (Marcia) Smits
- Drs. A.M. (Marije) Stegenga
- Drs. M.I. (Marije) Vermaas

Secretariaat

- R. (Roy) van Dijk, medewerker financiële administratie
- J.M. (Hanna) Pak MA, management assistent Vereniging & Beweging
- A.J.C. (Alie) Meyvogel, management assistent Academie

Vrijwilligers

- R. (Rodrigo) Deuzeman
- M. (Margot) Schouten
- M. (Marriëtte) Sneep
- G. (Gerrit) van de Berkt

Trainers /coaches

- Drs. M.-É.J. (Marie-Élise) van den Brandt-Heek
- Drs. T.L. (Tiska) Ikking
- Drs. P.I. (Paulien) Matze

Medewerkers Trainingswinkel Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen

- Drs. M. (Marjo) van Bergen (trainer)
- Drs. T. (Tilly) de Kruyf (trainer)
- Drs. A.J.P.W. (Peterjan) van der Wal (coördinatie)

Redactie Zin in Zorg

De redactie per 31 december 2016:

Dr C.W.J. (Carlo) Leget (voorzitter)
Dr G.H. (Frits) Mertens
Dr T. (Thijs) Tromp
Drs. M.I. (Marije) Vermaas (eindredacteur)
J.M. (Hanna) Pak MA (redactie-assistent)

De brede redactie per 31 december 2016:

Drs. A. (Abeltje) Hoogenkamp
Drs. P. (Paula) Irik
Drs. J. (Jeannet) van de Kamp
M. (Melle) Knulst
Ir. A.L.A.M. (Anne) Stael
Drs. C.T.A (Cynthia) Lieshout

Erfgoedproject Menslievende Zorg

Het project wordt uitgevoerd in opdracht van 14 congregaties en ordes, met wortels in de zorg.

- Broeders St. Joannes de Deo (fase 2)
- Zusters van de Heilige Juliana van Falconieri (fase 1+2)
- Zusters Franciscanessen van Heythuysen (fase 1+2)
- Orde der Camilianen (fase 1+2)
- Zusters van 'de Voorzienigheid' (fase 1+2)
- Congregatie van de Heilige Geest (fase 1+2)
- Zusters Franciscanessen Alverna Aerdenhout (fase 1+2)
- Zusters Franciscanessen van Veghel (fase 1+2)
- Broeders van O.L.V. van Lourdes (fase 1+2)
- Zusters Franciscanessen van Charitas (fase 1+2)
- Zusters van Liefde in Tilburg (fase 1+2)
- Congregatie van de Dochters van Maria en Joseph (fase 1+2)
- Zusters van Julie Postel (fase 1+2)
- Zusters van Jezus en Maria (fase 2)

Het project staat onder supervisie van een Commissie van Toezicht die bestaat uit:

zr. R. (Riet) Hendriksen
P. (Paul) Schreur
E. (Esther) van der Vate
W. (Willem) Brok
T. (Theo) van den Boer
A. (Antoon) van der Steen

Het project wordt ondersteund door een Raad van Advies die bestaat uit:

drs. L. (Lieke) Tuyp,
dr. A.A.M. (Inge) van Nistelrooij
drs. M.J. (Michael) Kolen
dr. M. (Madeleine) Timmermann

BIJLAGE 2: PUBLICATIES

- Thijs Tromp, 'Investeren in zachte waarden loont. Pleidooi voor het luisteren naar verhalen', in: Frank Smeenk e.a. (red.), *Toegewijde dokters. Waarom de niet-medische competenties geen bijzaak zijn*, Apeldoorn: Garant 2016
- Thijs Tromp, 'Leven met kwetsbaarheid. Een hoopvolle weg naar goede zorg', in: *In Dienst der Genezing*, 2016/2, p. 4-11
- Thijs Tromp & Marije Vermaas, 'Menslievende zorg door de eeuwen heen', in: *In Dienst der Genezing*, 2016/1, p. 8-11
- Dominiek Lootens, i.s.m. Thijs Tromp, *Inclusief verhalend werken met mensen met een verstandelijke beperking. Een gids voor professionele beleidsmakers*. Antwerpen: Garant 2016.
- Thijs Tromp, 'Bemoezorg' in: Maartje Schermer e.a. (red.), *Ethische dilemma's in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking*, Assen: van Gorcum 2016
- Thijs Tromp, 'Sterke verhalen uit het ziekenhuis', in: *Tijdschrift voor Gezondheidszorg en Ethiek* 2016/2, p. 38-43
- Wout Huizing, 'Waarom zorgdragers zorg verdienen', in: *Tijdschrift voor Gezondheidszorg en Ethiek* 2016/1, p. 30-32
- Thijs Tromp, 'Zingeving in de zorg' in: *Signalement Zingeving en zorg*. Den Haag: ZonMw 2016.
- W. Huizing, *Groentjes. Onderzoek naar vergrijsde gemeenten*. Baptisten.nu 2017.
- Thijs Tromp e.a., *Levensverhaal Centraal. Verslag van een onderzoek naar betekenisvolle, integrale zorg voor mensen met dementie*. Zwolle: Windesheim 2017.
- Wout Huizing, 'Waarom zorgdragers zorg verdienen' in: *Tijdschrift voor Gezondheidszorg en Ethiek* 2016/1, p. 30-32
- Thijs Tromp, 'Vergeet dementie - onthoud mens!' in *TGV* 2016-2 (mei 2016)
- Interview met Thijs Tromp over betekenisvolle zorg en narratieve ethiek op Zorgethiek.nu.
- Marcia Smits, Marije Stegenga, Marije Vermaas, *Zin in Zorg Lesmodules*. Woerden: Reliëf 2016.
- Marcia Smits, 'Klopt het? Werken vanuit het hart als perspectief op het nieuwe zorgen' in: *Tijdschrift voor Gezondheidszorg en Ethiek* 2016/1
- Trijntje Scheeres-Feitsma, Marcelle Mulder, Janke Jeltsje van Dijk, *Bezielde jaren. Zingevingsactiviteiten met ouderen, hun familie, vrienden en vrijwilligers*. Utrecht: Perspectief Uitgevers 2016.
- Tjerk Bos, 'Verstandelijk beperkten in de kerk' in: *De Nieuwe Koers*, april 2016.
- Thijs Tromp en Marije Vermaas, 'Wat aandacht krijgt, groeit. Menslievende Zorg anno 2016.' in: *Volzin* 13 april 2016.
- Wout Huizing, Diverse bijdragen in: Marinus van den Berg & Daan Westerink, *Noem mijn naam. Leven met de dood van een kind*. Utrecht: Docete 2016.
- Carlo Leget & Marcia Smits (red.), *De patiënt overvraagd? Autonomie in de zorg opnieuw doordacht*. (Annalen van het Thijmgenootschap), Nijmegen: Valkhof Pers 2016.
- Thijs Tromp, 'Volhouden in zorghetisch perspectief'. In: Theo Boer & Dick Mul, *Lijden en volhouden*. (Lindeboomreeks nr. 19), Amsterdam: Buijten&Schipperheijn 2016, p.120-137.

- Gert Olthuis & Thijs Tromp (red.), *Mooie woorden waarmaken*. Themanummer van het *Tijdschrift voor Gezondheidszorg en Ethiek* naar aanleiding van de gelijknamige Prudentiaconferentie in 2015. Assen: Van Gorcum, maart 2016.
- Wout Huizing, *Haagse Waardigheid, Vijf jaar Platform Dood gewoon in Den Haag in woord en beeld*. Den Haag 2016.
- Diverse bijdragen van voorzitter, directie en stafmedewerkers in tijdschrift *Zin in Zorg*
- Diverse radio-interviews over het Zin in Zorg festijn, kwaliteit van de verpleeghuiszorg, voltooid leven, reanimatie en inclusie.